

TOMO KOROŠEC*

Jezikovnokulturni vidiki vojstva na Slovenskem

(Referat na posvetu Demilitarizacija Slovenije – uresničljiv smoter ali utopija?, ki je bil 20. 5. 1992 v Ljubljani)

K razlogom za izbor teme, ki so v vabilu za ta posvet zajeti kot *vrednostna, politična, gospodarska in varnostna razsežnost*, naj pristavim še eno, *kulturno razsežnost, in sicer kulturo jezika*. Tu mislim tako na določeno stanje v jezikovni praksi kakor tudi na teoretični pristop k temu stanju. Pristop, ki se kot jezikoslovna panoga imenuje jezikovna kultura. Zdi se mi, da bo poučno, če kot izhodišče za svoje razpravljanje navedem ilustrativen zgled.

Ko se je pri delu za slovenski Vojaški slovar pokazalo, da z obširnimi izpisovanjem iz slovenske vojaške literature nismo zajeli vsega besednega gradiva in da glede na srbohrvaško vojaško besedišče kar precej manjka ter da tudi slovensko vojaško izrazoslovje ne more brez manjkajočega, smo se v uredniškem odboru zatekli tudi k izpisovanju srbohrvaške vojaške literature in torej k iskanju – tudi tvorjenju, a to zdaj puščam ob strani – slovenskih ustreznic (ekvivalentov). Tako je prišel na vrsto izraz *vrbovati*, za katerega slovenske besede *snubiti, najeti, pridobiti* niso mogle biti dobre ustreznice. Težavno razmerje se je v zapisnikih sej uredniškega odbora vleklo kot nerešeno vprašanje kakšno leto ali več. Ko sem se po dolgem iskanju za rešitev obrnil k nedvomnemu strokovnjaku (za protiobveščevalno dejavnost), mi je, hoteč me rešiti jezikovne zadrege, dejal, da te besede pravzaprav ne potrebujemo, ker je »vrbovanje« po naši vojaški zakonodaji itak prepovedano (Puščam zdaj ob strani to, da sem kot takrat – daljnega leta 1975 – vzgojen v pravoverni nevednosti tisto o prepovedanosti »vrbovanja« naivno verjel, ugovarjal pa sem seveda jezikovni plati tolažbe: kako pa bomo *slovensko* rekli, da je vrbovanje pri nas prepovedano?). Zadevo smo pozneje v slovarju rešili na najslabši možni način, tj. s sprejemom srbrhv. besede *vrbovati* kot t.i. *prevzete besede*, podobno kot so prevzete iz drugih jezikov *tank, bunker, ofenziva, tromblon* in cela vrsta drugih, predrugačili pa smo jo po naglasni plati, se pravi, po zakonitostih slovenskega naglasa: *vrbovati*.

Poimenovalni, tj. pomenoslovni vidik problema zajema predmetnost, izsek iz resničnosti, po saussurjevski terminologiji *označeno*, in znakovni, besedni vidik, to je *označujoče* (označevalec, kot temu pravijo nekateri). In zdaj smo pri stvari. Razmerje med označenim in označujočim je predmet jezikoslovja; ko gre za predmetni in pojmovni svet strok, se s tem ukvarja terminološka teorija; sistematiki pojmovnosti v določeni stroki postavlja ustrezen znakovni, tj. jezikovni sistem

* Dr. Tomo Korošec, redni profesor na FDV.

poimenovanj. Rezultat so terminologije posameznih strok in strokovnih panog, ved in znanosti. V to razmerje, ki teži k zmeraj večji urejenosti, pa vstopata dve izrazito entropični težnji. Prva posega v besede prek resničnosti, navadno tako, da jo kratko malo ukinja, ne priznava, in s tem ne priznava besed, ki se na to resničnost nanašajo (to je zgled z *vrbovanjem*). Ta težnja se naslanja izključno na ideologijo. Druga pa posega po samih besedah, navadno v imenu »čistosti« jezika in drugih, znanstveno nevzdržnih meril. Prva težnja je pri nas znana kot *prekrščevalstvo* (to je Toporišičev izraz izpred petih let), druga je starejša in znana kot *purizem*. Kadar stopita skupaj prekrščevalstvo in purizem – to pa se je zgodilo v primeru, ki ga želim tukaj prikazati z nekaterimi slovenskimi vojaškimi termini – pustita za seboj razdejanje kot slon v trgovini s porcelanom.

Za prekrščevalstvo, ki smo ga – poimenovanega tudi drugače, npr. jezik birokratskih odklonov, birokratska latovščina ipd. – v jezikoslovju pogosto odklanjali zlasti zadnjih deset let, je značilno, da njegovi nosilci opravljajo to dejavnost v slepi veri, da se ravno z njimi začenja novo štetje in da pred njimi ni bilo nič ustreznega, tako da »novo resničnost« smejo tudi poimenovati na novo. Kot eksces se je ta iluzija razvijala tudi teoretično. V nekdanji Sovjetski zvezi je v tridesetih letih zatolkel rusko jezikoslovje t.i. marrizem (po jezikoslovcu Marru), ki je zastopal nauk, da vsaki novi etapi v družbenem razvoju ustreza nova etapa jezika kot družbene nadgradnje. Marr je seveda prezrl, da je svoj nauk ubesedoval v Puškinovem, predrevolucijskem jeziku.

Pri nas je pred dvajsetimi leti spremenjeni zakon o upravnem postopku npr. začel novo »štetje« s tem, da je svetnika prekrstil v *svetovalca* (čeprav je šlo tudi v novem zakonu za isti pojem), za pozneje pa se spomnimo še vrhunca pred končnim razpadom, ko so *vrtni* postali *vzgojno-varstvene ustanove*, *direktorji* so bili *individualni poslovodni organi*, *višje cene* pa *doplačila začasnega namenskega prispevka za ohranitev proizvodnje, predelave ter nemotene preskrbe*. In tako dalje.

Ker je bilo prekrščevalstvo pravzaprav izraz položaja partijskega govornika, ki je bil sistemsko postavljen nad družbo in izven nje, torej izraz edinega pomembnega interesa, tj. obdržati se na oblasti, bi bilo upravičeno domnevati, da je v pluralno organizirani družbi prekrščevalstvo izgubilo tla pod nogami. A prišlo je na dan na področju, ki se po naravi svoje dejavnosti rado zapre pred uvidom javnosti. Toda v tem primeru ne zaradi ohranitve oblasti, ampak zaradi nevednosti in samopašnosti. Mislim na uvedbo (zdaj menda tudi z odlokom) besed v slovensko vojaško izrazoslovje pri poimenovanjih za stopnje in čine: *desetnik*, *stotnik*, *častnik*, *podčastnik*. O tem je bilo javnosti sporočeno v Delu (26. 4. 1991) nekako mimogrede, ob poročilu s tiskovne konference, kjer se je predstavil novi minister za informiranje (pozneje obširno v reviji Obramba, št. 8–9, 1991). V maju istega leta je zlasti *častnika* in *stotnika* izreceno razglasil kot nova slovenska vojaška termina v četrtkovem TV-Tedniku (23. 5. 1991) – kot kaže – uradni govorec Janez J. Švajncer. *Stotnika* je npr. utemeljil tako, da se z njim vračamo k prvotnemu slovenskemu izrazu (kar je seveda res), podkrepil pa je to odločitev tudi s tem, da vendar Cankarjevega *Gospoda stotnika* nismo nikoli preimenovali (najbrž v kapetana; seveda ne, saj po enaki logiki ni nihče preimenoval Podlimbarskega *Gospodina Franja* v *Gospoda Franja*; primerjava je kot argument zato nesmiselna). Zanimivo bi bilo izvedeti, kako to, da je isti govorec Švajncer samo nekaj mesecev prej v Delu (23. 2. 1991) branil termin *oficir*, ker »oficirja in čast povezuje romantična predstava, ki oficirjem pripisuje čast, v resnici pa je bilo oficirstvo vse kaj drugega kot to«. In zgodilo se je prav to. Malo pozneje, 17. 5.

1991, je dopisnik Samo Meze v Delu na osnovi *častnika* postavil še nasprotno izpeljavo. Navadnega vojaka je – najbrž tudi kot »prvotno slovensko besedo« preimenoval v – *prostaka*.

Na problem – tipični jezikovnokulturni problem – je torej treba opozoriti, preden bo samovolja zajela še druge dele slovenskega vojaškega izrazoslovja.

Uvajanje izrazov *častnik*, *podčastnik*, *desetnik*, *stotnik* je napaka, v enaki meri prekrščevalstvo in purizem.

Prvič. Prekrščevalstvo, ker za iste pomene, za nespremenjene dele resničnosti, opušča doslej uporabljane *oficir*, *podoficir*, *desetar*, *kapetan*, in sicer v zmotnem prepričanju, da se z resnično prvimi *mirnodobnimi* enotami (to je treba poudariti, kajti vojne enote smo Slovenci že imeli kot slovensko vojsko) začenja »štetje«, na jezikovni ravni torej poimenovalna zgodovina. Tu nič ne spremeni sklicevanje na to, da se uvajajo »prvotne« besede (*stotnik* je seveda toliko slovenski, kolikor je *centurion* latinski). Gre za to, da na današnji stopnji razvoja slovenskega vojaškega izrazoslovja ne moremo razvoja vračati k še tako častitljivim izhodiščem zato, ker je *sedanje stanje* v jeziku posledica določenega razvoja, ki prihaja iz tega izhodišča (mimogrede povedano, z vračanjem k izhodiščem, bodisi k stari cerkveni slovanščini bodisi k jeziku protestantskih piscev, imamo v zgodovini slovenskega jezikoslovja izkušnje, iz katerih se je jezikoslovje nekaj naučilo, namreč da je vsakršno vračanje k izhodiščem zanemarjalo aktualno stanje jezika in povzročilo dolgotrajna omahovanja v jezikovni praksi).

Prekrščevalstvo tukaj zamenjuje eno fazo v tradiciji s kontinuiteto, ki je nosilec tradicije. V njej pa so enote, ki jih je razvoj opustil, in take, ki so – ker so se uporabljale kontinuirano – ostale žive. Zato je prekrščevalstvo tukaj v izrazitem nasprotju vsaj z dvema, a zelo važnima praviloma. Prvo, teoretično, se imenuje načelo *prožne stabilnosti jezika* (ki ga tu ne morem predstavljati podrobneje), drugo, važno za izrazoslovje, pa se imenuje *terminološki dogovor*, izrazito kulturna institucija, ki je za to, da preprečuje samovoljnost, poljubnost in s tem neenotnost terminološke rabe. Vojaški slovar se je teh načel držal, in če bi našel dobre teoretične razloge, bi besede *desetnik*, *stotnik*, *častnik* že sprejel kot sodobne vojaške termine, a je prav te kot za sodobno rabo neprimerne, izrecno, s kazalko, preusmeril k desetarju, kapetanu, oficirju. Slovar se je namreč držal jezikoslovnege načela, da je sodobno stanje jezika rezultat jezikovnega razvoja, ki je bil pri slovenskem vojaškem izrazoslovju – žal – zaznamovan z zarezami, padci, z odsotnostjo kontinuitete, in da zato številnih izrazov – celo boljših, kot so sedanji – ki so izpričani v enem zgodovinskem obdobju, pa so jih po prekinitvah kontinuitete nadomestili drugi, ne more priklicati v življenje, ne da bi s tem odpravljal obstoječih. To se je primerilo celo mnogim besedam, ki jih je pisal utemeljitelj slovenskega vojaškega izrazoslovja, mož slavnega imena, Andrej Komelj, katerega pomembnosti niti malo primerno ne priklicujemo iz spomina knjig v sodobno zavest. Pa ne zato, da bi po sili oživljali njegove besede, ker so stare, ker so izhodišče in ker so slovenske, ampak zato ker je utemeljitelj izročila, torej razvoja, katerega končno stanje je današnje – do neke mere vendarle zajeto *tudi* v Vojaškem slovarju. Tudi ta je zato izraz razvoja, in prav mučno se mi zdi, da je treba danes dopovedovati tudi take stvari, kot je nujnost vsakega kulturnega ravnanja v tem, da na točki *zdaj* upošteva tisto, kar je na tej točki že dano.

Seveda je takšno prekrščevalstvo, ker je samovoljno in bolj »po okusu«, izpostavljeno tipični konsekvenci: ne ve, kje naj se konča. *Zdaj stotnik*, ne pa tudi *stotnja* (če že ne *kompanije*), zakaj namesto *patrulje* ne *oglednica*, namesto *polka* ne *regiment*, namesto *korpusa* stari *kor* in tako dalje.

In drugič. Uvajanje navedenih izrazov je *purizem*, in sicer purizem z negativnim predznakom, če bi za pozitivnega šteli – pravzaprav tudi purizem – takrat, ko preprosto skrbi za ohranitev samobitnosti slovenskega knjižnega jezika. Z negativnim predznakom zato, ker vidi slovenskost slovenskega vojaškega izrazoslovja v tem, da se čim bolj loči od srbohrvaškega, in sicer tudi tam, kjer so zaradi sorodnosti teh dveh jezikov v obeh možni isti izrazi (zapostavljenost slovenskega jezika v propadli državi nima s sorodnostjo nobene zveze, saj je geslo »govori srpski...« veljalo tudi za Albance). Za slovenskost slovenske vojske si seveda moramo prizadevati. Navsezadnje sta obstoječi Vojaški slovar in vsa slovenska vojaška literatura, ki črpa iz slovarja, namenjena temu smotru. Na FDV imamo študijski predmet Slovensko vojaško izrazoslovje in še bi se naštelo kaj izrazov skrbi za slovenskost te dejavnosti. A tudi tu se lahko primeri isto kot pri prekrščevalstvu. Kje naj se konča izločanje izrazov, ki jih ima slovenščina, pa so zaradi sorodnosti jezikov možni tudi v srbohrvaščini ali so nanjo celo naslonjeni, kar je tudi izraz določenih zgodovinskih okoliščin, ki jih ni mogoče izbrisati. Z izločanjem besed *desetar*, *oficir*, *kapetan*, ki jih ima srbohrvaščina nekdanje JLA, slovenskih enot ni mogoče posloveniti, ne da bi se izpostavljali posmehu, ki so ga deležni v današnji hrvaščini, ko uvajajo besede *póstaja*, *tráčnice*, *vřhovništvo* ipd., pač zato, da bi knjižno hrvaščino oddaljili od srbščine. Seveda Hrvatov pri tem početju ni težko razumeti, tudi njim gre za narodno samobitnost, a s prekrščevanjem, ki je navsezadnje njihova zadeva, je ne bodo dosegli, saj se ravno njim v bližnji zgodovini ni posrečil podoben poskus (mislím na razne *múnjare*, *krúgovale* in podobne puristične tvorbe). Če bi parafraziral tisto o vojni in generalih, bi tudi za slovensko vojaško izrazoslovje dejal, da je prerեսna zadeva, da bi ga mogli prepustiti zgolj vojakom.

Nekaj pa se tudi moramo naučiti iz zgodovine.

ALOJZIJA ŽIDAN*

O demokratični politični kulturi

Uvod

Dejstvo je, da se danes v našem družbenem prostoru srečujemo z novim, pluralističnim političnim sistemom. (Tudi) zato se pojavlja potreba po oblikovanju nove, drugačno (za)snovane politične kulture. Če je v monističnem političnem sistemu lahko imela prevladujočo vlogo avtoritarna politična kultura, danes to ni več mogoče. Naša zelo dolgo prevladujoča avtoritarna politična kultura se je znašla v novih družbenih razmerah. Te jo potiskajo v položaj, da mora (bo slej ko prej morala) odstopiti svoje mesto novi, drugačno (za)snovani politični kulturi. Kakšna naj bi sploh ta bila? Kakšna naj bi bila »podoba« nove, demokratične politične kulture? Kako jo oblikovati ter uresničevati v našem družbenem prostoru? Prav o izrečenih vprašanih bomo poskusili razmišljati v tem prispevku.

* Dr. Alojzija Židan, docent na FDV.